

José Jesús Trujillo
Victoria Pérez de
Guzmán
Antonio Alfaro
Alfonso López

Menors protegits en un àmbit de reforma inconsistent

Recepció: 17-12-2017 / Acceptació: 25-05-2018

Resum

Els canvis existents en la família, units a un procés de transformació social, han possibilitat que hi hagi un fenomen relativament poc conegut com és el de la violència ascendent. Des del context d'un centre de protecció hem estudiat aquest fenomen per tal de determinar els factors que incideixen en el sorgiment i el manteniment de les conductes violentes per part dels menors i en quina mesura els professionals que intervenen amb aquests menors les mitiguen o les reforcen. Per a això hem utilitzat la tècnica qualitativa de l'observació participant, recolzant-nos en un diari de camp on hem pres notes sobre el nostre dia a dia al centre, a través de les quals hem pogut constatar que la violència de menors cap als educadors es manté a causa, en part, del reforç que aquests generen sobre les conductes dels primers. En total l'estudi s'ha realitzat amb dotze educadors i sis menors protegits.

Paraules clau

Educador social, Emocions, Factors de risc, Menors, Família, Violència

Menores protegidos en un ámbito de reforma inconsistente

Los cambios existentes en la familia, unidos a un proceso de transformación social, han posibilitado que exista un fenómeno relativamente poco conocido como es el de la violencia ascendente. Desde el contexto de un centro de protección hemos estudiado este fenómeno a fin de determinar los factores que inciden en el surgimiento y el mantenimiento de las conductas violentas por parte de los menores y en qué medida los profesionales que intervienen con estos menores mitigan o refuerzan las mismas. Para ello hemos utilizado la técnica cualitativa de la observación participante, apoyándonos en un diario de campo donde hemos tomado notas sobre nuestro día a día en el centro, a través de las que hemos podido constatar que la violencia de menores hacia los educadores se mantiene debido, en parte, al refuerzo que éstos generan sobre las conductas de los primeros. En total el estudio se ha realizado con doce educadores y seis menores protegidos.

Palabras clave

Educador social, Emociones, Factores de riesgo, Menores, Familia, Violencia

Protected Minors in a Context of Inconsistent Reform

The changes taking place in the family, in conjunction with a wider process of social transformation, have created the conditions for the relatively little-known phenomenon of an ongoing increase in violent behaviour. We have studied this phenomenon in the setting of a protection centre with a view to determining the factors influencing the emergence and maintenance of violent behaviours by minors and the extent to which the professionals who work with these minors mitigate or reinforce these behaviours. To this end we have used the qualitative technique of participant observation, as recorded in our field notes on our day-to-day experiences in the centre, thanks to which we have been able to establish that the violent behaviour of minors towards the educators is, in part, perpetuated by the educators' reinforcement of the behaviours of the minors. In total, the study was carried out on a total of twelve educators and six protected minors.

Keywords

Social educator, Emotions, Risk factors, Minors, Family, Violence

Com citar aquest article:

Trujillo Vargas, José Jesús; Pérez de Guzmán Puya, Victoria; Alfaro Fernández, Antonio; López Ruiz, Alfonso (2018).

Menors protegits en un àmbit de reforma inconsistent.

Educació Social. Revista d'Intervenció Socioeducativa, 69, 158-180

▲ Introducció

En l'última dècada han proliferat els casos de menors que presenten greus problemes d'adaptació i conductuals, tant en el seu entorn familiar com en altres entorns socioeducatius. Això pot comportar, en última instància (i després de l'intent d'altres mesures), l'internament dels menors en centres de protecció o, segons el cas, en centres de reforma socioeducativa.

Segons el que disposa la Llei Orgànica 1/1996, de 15 de gener, de Protecció Jurídica del menor, l'acció administrativa protectora en relació amb els menors en dificultat social té per objecte detectar, prevenir i neutralitzar situacions d'inadaptació, marginació o exclusió social. Les administracions han d'adoptar les mesures de protecció que permetin garantir a aquests menors el ple desenvolupament de la seva personalitat i evitar que puguin endinsar-se en el camí de la delinqüència juvenil.

La mateixa Convenció de Drets de l'Infant de Nacions Unides estableix una reserva de procediment per a adoptar mesures de protecció del menor que impliquin la separació de la seva família. L'art. 9.1 de la CDI disposa que quan els Estats determinin que l'interès superior del menor requereix separar-lo dels seus pares, actuaran de "conformitat amb la llei i els procediments aplicables".

Referent a això:

"La recent Llei Orgànica 8/2015, de 22 de juliol, de modificació del sistema de protecció a la infància i a l'adolescència regula, com una novetat important, els centres específics de protecció per a menors amb problemes de conducta. El mateix legislador ens explica que són menors que ingressen en els centres de protecció a petició de les seves pròpies famílies, davant de situacions molt conflictives derivades de problemes de comportament agressiu, inadaptació familiar, situacions de violència filio-parental i greus dificultats per exercir la responsabilitat parental. La seva situació psicològica i social demanda solucions diferents a les que ofereixen els centres de protecció ordinaris o les seves famílies i requereixen d'un ingrés en centres especialitzats, previ informe sobre la seva situació social i sobre el seu estat psíquic." (Vázquez-Pastor, 2016, p. 135)

No obstant això, aquesta investigació es va desenvolupar en un període on no existia una normativa d'àmbit estatal, essent les comunitats autònomes les encarregades d'establir els criteris d'ingrés dels menors en els centres, amb la disparitat de criteris que això comportava.

“En aquest context normatiu, la realitat era que, davant del supòsit d’un menor susceptible d’ingressar en un centre de tractament de trastorn de conducta, els requisits, les condicions, el procés i fins i tot la decisió final podia ser diferent depenent de la comunitat autònoma en què s’abordés el supòsit en qüestió.” (Vázquez-Pastor, 2016, p. 136)

El Defensor del Poble (2009) advertia que no estaven delimitades ni legalment ni administrativament, ni des d’una perspectiva psicoeducativa, les raons per les quals un menor amb problemes de conducta requereix un tipus d’atenció específica en un centre determinat i, menys encara, el procediment pel qual es decideix el seu ingrés en un establiment concret, ni els criteris que aconsellen que sigui precisament aquest centre i no un altre el més adequat a les seves necessitats. Fins a tal punt que hi ha un gran nombre de menors que han passat per diversos centres, amb les repercussions psicològiques que això pugui comportar, i ells mateixos no tenen gaire clar què ha motivat aquests canvis de centre.

La violència cap als progenitors com “assalts físics actuals o les amenaces verbals i no verbals sobre dany físic

Més enllà de les diferents raons que portin a ingressar un menor en un centre de menors (ja sigui de protecció o de reforma), d’un temps ençà assistim a un fenomen cada vegada més patent en la nostra societat, el de la violència filio-parental o ascendent. La prevalença d’aquest fenomen s’estudia des dels anys cinquanta, quan Macoby i Levin (1957, citats a Aroca, 2013) van establir que el 17% dels fills exercien violència sobre els seus progenitors. Harbin i Madden (1979) van identificar un nou tipus de violència familiar: el maltractament parental. Va ser a partir d’aquest treball on es reconeixia que les víctimes eren els progenitors i l’agressor era algun dels seus fills. L’estudi es va centrar en adolescents amb edats compreses entre 14 i 20 anys, essent el patró conductual més comú l’atac o l’amenaça repetida contra els pares. Aquests autors van definir la violència cap als progenitors com “assalts físics actuals, o les amenaces verbals i no verbals sobre dany físic” (p. 1288).

A Espanya es comença a investigar aquest fenomen a final dels anys noranta i principi del 2000. Entre 2000 i 2004, s’aprecia un augment de les denúncies dels adults que han patit aquesta violència, com queda recollit en els diferents informes de la Fiscalia General (Pereira i Bertino, 2009). La Fiscalia del Menor d’Espanya, a través dels seus diferents informes, va determinar que les denúncies interposades per violència filio-parental l’any 2007 van ser 2.603, mentre que el 2008 van ascendir a 4.211, el 2009 es van presentar 5.209 i en l’any 2010 es van registrar 8.000 denúncies. Situant-se, segons Pérez i Pereira (2006), en un 10% de prevalença d’aquests casos al nostre país. Recentment, la Fiscalia General de l’Estat (2015) dona a conèixer una pujada constant, amb alts i baixos, des de l’any 2007, mantenint-se en els últims quatre anys en 5.000 casos registrats anuals.

Més enllà de la multitud de definicions que podem trobar en la literatura especialitzada sobre aquesta temàtica (Brezina, 1999; Cottrell, 2004; Tew i Nixon, 2010), en aquest estudi, entenem la violència filio-parental o ascendent com:

“El conjunt de conductes reiterades d’agressions físiques –cops, empentes, llançar objectes–, verbals –insults repetits, amenaces– o no verbals –gestos amenaçadors, ruptura d’objectes apreciats– dirigides als pares o adults que ocupen el seu lloc.” (Pereira, 2006, Pereira i Bertino, 2010, p. 96)

Aquest concepte guarda relació amb altres formes de violència, ja que es tracta de:

“Una violència que es produeix generalment en escalada: comença habitualment amb insults i desqualificacions, passa a amenaces i trenca ment d’objectes i finalitza amb agressions físiques d’índole cada vegada més severa. És un procés que pot durar anys, i s’ha de destacar que no té una finalitat determinada: la violència creix progressivament i no s’atura ni tan sols quan s’aconsegueix una submissió absoluta, un ple domini i control pel terror.” (Pereira i Bertino, 2009, p. 24)

La violència filio-parental o ascendent es caracteritza per presentar un cicle recurrent de conductes que afavoreixen l’aparició de la violència, on hi ha el binomi falta *versus* excés de límits parentals, on hi ha la “reciprocitat” submissió-hostilitat/hostilitat-submissió entre agressor i víctima (Aroca, 2013). És, aleshores, quan els progenitors maltractats adverteixen que els seus recursos educatius no són efectius i solen intentar dur a terme accions, en la relació amb els seus fills, que en el passat van funcionar.

Quan els pares no troben un altre camí i empren reprimendes o càstigs cap als seus fills, aquests responen incrementant, en intensitat i freqüència, les seves conductes violentes. Llavors, la mare i/o pare opten pel camí de la persuasió, la conciliació o negociació que solen ignorar i, fins i tot, poden reaccionar amb més vehemència en les seves accions, perquè observen els pares febles (Aroca, 2013). Per tant, la relació parentofamiliar es veu atrapada en un procés d’acció-reacció, on la submissió parental usada per aconseguir una pacificació en el clima familiar provoca un increment en les exigències per part del fill, en contra del que s’esperava per part de les víctimes (Aroca, 2010).

Micucci (1995) i Omer (2004) recullen en sengles treballs com, quan s’inicia el cicle de la violència, els fills s’orienten cada vegada més cap al poder mentre els pares ho fan cap a la indefensió. Això fa que els pares se centrin en els aspectes negatius de la relació amb els fills, disminuint l’atenció i el reconeixement cap a les qualitats positives que els seus fills evidencien en la interacció amb ells.

La violència filio-parental o ascendent es caracteritza per presentar un cicle recurrent de conductes que afavoreixen l’aparició de la violència, on hi ha el binomi falta *versus* excés de límits parentals

A través d'aquest estudi, mirem de discernir la correlació existent entre les actuacions psicoeducatives dels educadors del centre de protecció, on s'ha realitzat l'estudi, i les conductes violentes que duen a terme els menors cap a aquests educadors. Igualment, de manera implícita, mirem d'analitzar si les actituds educatives dels educadors són similars a les dutes a terme per aquells pares que presenten problemes convivencials amb els seus fills, que en molts casos van associats a situacions de violència ascendent. També analitzem si les actuacions dels educadors són raonades i reflexionades o si en molts casos actuen com a pares o tutors que no posseeixen formació específica en el tracte amb menors. Tot això queda descrit en el següent apartat, dedicat als objectius d'aquesta investigació.

Objectius

Aquest treball de recerca neix com una oportunitat de donar resposta al fenomen de la violència familiar ascendent que existeix en la societat actual, amb la possibilitat de rebatre esquemes i estereotips que existeixen al voltant del *menor violent* i de convertir-se, igualment, en una via explicativa alternativa a les altres que versen la seva filosofia, només i exclusivament, en la relació *causa-efecte*. En aquest cas ens centrem, com ja hem indicat, en la relació existent entre educadors i menors i entre aquests mateixos.

Més enllà dels fets, esdeveniments, conductes, etc., d'un determinat subjecte o grup social, la investigació ha de centrar-se en els fenòmens, entesos com a conjunt de situacions i característiques que existeixen en un determinat context sociocultural i que expliquen el desenvolupament dels actors socials. Elaborar teories sobre conductes o fets comesos per una persona o grup sense abordar d'on va partir i de quina manera es va donar, resulta poc pràctic per entendre un determinat fenomen social. És per això que quan s'investiga un grup humà convé conèixer-ne la idiosincràsia per donar una explicació més o menys detallada i realista dels fenòmens que s'hi esdevenen, i així poder extreure conclusions que ens possibilitin avançar en un determinat camp d'acció social.

“La noció de sistema implica un tot organitzat que és més que la suma de les parts, se situa en un ordre lògic diferent al dels seus components. Es defineix per les seves quatre funcions, estructura, circuits de retroalimentació (*feedback*) i relacions d'interdependència. Aplicada a la família, suposa entendre-la com un tot organitzat en què cada membre compleix una funció, i amb les seves accions regula les accions dels altres alhora que s'hi veu afectat. Formen part d'una dansa o patró interaccional en què les accions de cada membre són interdependents de les dels altres.” (Feixas, Muñoz, Compañ i Montesano, 2016, p. 3-4)

L'objectiu principal d'aquesta recerca és determinar els factors que incideixen en el sorgiment i el manteniment de les conductes violentes per part dels menors d'aquest centre i en quina mesura els professionals que intervenen amb aquests menors mitiguen o reforcen aquestes conductes. Aquest objectiu general es diversifica en una sèrie d'objectius específics que es concreten a través d'unes dimensions, subdimensions i variables determinades, les quals es detallen en les següents taules.

Taula 1. Primer objectiu específic, dimensions, subdimensions i variables de l'estudi

OBJECTIUS	DIMENSIONS	SUBDIMENSIONS	VARIABLES
Anалitzar les expectatives dels professionals que treballen en el camp de la violència, en centres de menors de protecció, sobre la reeducació i reinserció dels menors en risc amb els quals treballen	Expectatives dels professionals que treballen amb menors violents sobre la seva possible reeducació	Tipus de comunicació entre els professionals i els menors durant la seva convivència	<ul style="list-style-type: none"> • Missatges de respecte • Conflictes dialèctics • Mandats i imposicions • Amenaces utilitzades • Xantatges

Font: Elaboració pròpia

Taula 2. Segon objectiu específic, dimensions, subdimensions i variables de l'estudi

OBJECTIUS	DIMENSIONS	SUBDIMENSIONS	VARIABLES
Observar el tipus d'intervenció dels professionals i com incideix en el procés violent dels menors	Intervenció dels educadors que mitiguen o reproduïxen el procés violent	Sentiment d'afecció que els menors experimenten amb els educadors	<ul style="list-style-type: none"> • Paraules d'afecte dels menors cap a aquests • Reticència a l'hora d'agafar confiança amb els educadors • Suport en els educadors quan tenen problemes • Mostres d'afecte mútues
		Manera de contenir les conductes violentes dels menors, per part dels professionals. Gestió dels moments d'enuig	<ul style="list-style-type: none"> • Què fan per contenir la conducta • Subjeccions físiques • Altres estratègies de contenció utilitzades • Col·laboració entre educadors per a la contenció • Autoritat vs respecte • "Verticalitat/horizontaltat" en el tracte
		Anàlisi de la situació i aplicació de conseqüències davant les conductes violentes dels menors, per part dels educadors	<ul style="list-style-type: none"> • Tipus de conseqüències utilitzades • Moment triat per a interposar conseqüències • Res respecte de les conseqüències imposades per altres educadors • Adequació de les conseqüències a l'edat dels menors • Atribucions sobre la conducta dels menors

Font: Elaboració pròpia

Taula 3. Tercer objectiu específic, dimensions, subdimensions i variables de l'estudi

OBJECTIUS	DIMENSIONS	SUBDIMENSIONS	VARIABLES
Analitzar la repercussió que l'estat emocional dels menors exerceix sobre la seva conducta violenta	Estat emocional dels menors davant les seves conductes violentes	Situacions d'ansietat viscudes pels menors	<ul style="list-style-type: none"> • Motius i situacions de preocupació • Dificultat per prendre decisions • Pors dels menors • Pensaments negatius dels menors sobre ells mateixos o sobre els seus companys
		Situacions de ràbia viscudes pels menors	<ul style="list-style-type: none"> • Control de la ira • Agresions davant la pèrdua de control • Irritabilitat • Verbalitzacions • Tolerància a la frustració
		Moments d'alegria vs moments de tristesa dels menors al centre on viuen o en les interaccions amb els seus iguals	<ul style="list-style-type: none"> • Il·lusions verbalitzades • Satisfaccions viscudes • Expressió d'alegria • Insatisfaccions • Expressió de tristesa • Desencadenants de moments alegres i tristos

Font: Elaboració pròpia

Taula 4. Quart objectiu específic, dimensions, subdimensions i variables de l'estudi

OBJECTIUS	DIMENSIONS	SUBDIMENSIONS	VARIABLES
Determinar la influència del caràcter introvertit sobre l'ús o no de la violència familiar, per part dels menors	Caràcter introvertit en els menors violents	Situacions on els menors no expressen el seu malestar	<ul style="list-style-type: none"> • En quines situacions es queden callats i poc conformes • Com ho expressen quan estan preocupats • Situacions on es posen vermells
		Desenvolupament dels menors en situacions quotidianes i resolució de les mateixes	<ul style="list-style-type: none"> • Conflictes en què intervenen fora i dins del centre i resolució dels mateixos • Com reaccionen a l'hora de conèixer nous integrants del centre • Trets d'identitat individual i grupal
		Nivell d'assertivitat mostrada pels menors en moments de tensió	<ul style="list-style-type: none"> • Situacions en les que fan alguna cosa que no volen fer per no quedar malament amb altres persones • Respostes passives, assertives i agressives que empren en les seves relacions en el centre i en les sessions de grup • Utilització dels missatges "jo": "m'agradaria, m'encantaria" vs utilització de missatges directes o de mandat

Font: Elaboració pròpia

Taula 5. Cinquè objectiu específic, dimensions, subdimensions i variables de l'estudi

OBJECTIUS	DIMENSIONS	SUBDIMENSIONS	VARIABLES
Analitzar la influència que els esquemes i estereotips socials exerceixen sobre l'ús de la violència per part dels menors i determinar la influència que té sobre els mateixos la legitimació social existent sobre l'ús d'aquesta violència	Esquemes i estereotips socials i relació amb la conducta violenta dels menors	Prejudicis dels menors entorn de l'ús de la violència i com els fan patents	<ul style="list-style-type: none"> • Què entenen per violència i què no consideren violència • Quins mites posseeixen sobre el procés de la violència
	Legitimació social de la violència a través del grup de referència i de l'ús dels Mass media	Legitimació social de la violència i influència en la conducta dels menors	<ul style="list-style-type: none"> • Com actua el grup d'iguals davant l'ús de la violència • Justificació, negació i minimització dels actes violents • Anàlisi de missatges socials implícits que afavoreixen la legitimació social de la violència • Violència com a identificació grupal
		Influència dels Mass media en la conducta dels menors	<ul style="list-style-type: none"> • Hores que passen jugant a videojocs • Socialització a través de videojocs • Tipus de jocs que consumeixen • Consideració de la violència observada a través de videojocs, pel·lícules, programes de televisió, etc

Font: Elaboració pròpia

Metodologia

Investigar en ciències socials implica tractar de donar resposta als fenòmens que s'esdevenen entre persones, fet que comporta conèixer-les de manera qualitativa, ja que les seves emocions, decisions i conductes van més enllà d'una relació causa-efecte.

“Fer recerca en ciències socials demana un canvi important en les formes d'entendre la naturalesa de la ciència, les seves maneres de fer, els seus objectius, els seus interessos..., i planteja la necessitat de cercar noves formes per abordar l'estudi dels fenòmens socials més coherents amb els seus objectius i àmbits de treball.” (Pozo Llorente, 2002, p. 17)

Apostem, en aquest estudi, per un disseny qualitatiu per afavorir el coneixement del procés violent des de *l'interior* dels menors, comprnent els seus moments vitals, indagant en les seves històries de vida, compartint temps amb ells, dialogant sobre el seu posicionament vital..., ja que només d'aquesta manera podem comprendre com es genera la violència en un determinat moment existencial dels mateixos.

“L’investigador qualitatiu pretén conèixer el fenomen que estudia en el seu entorn natural, essent el mateix investigador el principal instrument per a la generació i recollida de dades, amb què interactua. Per això, durant tot el procés de recerca, l’investigador qualitatiu ha de reflexionar sobre les seves pròpies creences i coneixements, i com aquests poden influir en la manera de concebre la realitat del subjecte/objecte d’estudi, i consegüentment poden influir en la pròpia recerca.” (Salamanca i Crespo, 2007)

Tècnica, instrument i mostra

En aquesta recerca, hem utilitzat la tècnica de l’observació participant sistematitzada, ja que partíem d’experiència professional prèvia amb menors que posseeixen característiques similars a les dels estudiats i arran d’aquí, i després d’observació directa, hem anat analitzant les situacions de violència existents a la convivència en el centre, d’una forma participativa i interactiva.

“L’observació participant ha proporcionat una plataforma rica des de la qual s’ha pogut lluitar en contra de l’hegemonia de teoritzar sobre els humans com un substitut de conèixer-los directament, i ha ocasionat un refinament acadèmic sense paral·lel sobre la diversitat i la complexitat de les cultures.” (Greenwood, 2000, p. 30)

En l’observació participant realitzada en aquest centre de menors, el diari de camp ens va ajudar a analitzar cada un dels processos convivencials d’una manera detallada i interactiva, fet que ens va facilitar clarividència a l’hora de descriure l’observació participant i poder concretar una sèrie de resultats, que detallem en el següent apartat.

“El diari de camp apareix com l’instrument bàsic per poder desentranyar el cúmul de dades que s’obtenen durant l’observació i els factors que influeixen en el seu procés. La seva eficàcia rau en la possibilitat d’adquirir el coneixement directament del fenomen, independentment que la finalitat sigui la formulació d’enuncis científics o es tracti d’adquirir dades sobre el procés d’intervenció professional.” (Rodríguez, 2002, p. 165)

En total, l’observació participant es va realitzar sobre una mostra de 18 persones (12 educadors i 6 menors). Els menors posseïen edats compreses entre els 13 i els 17 anys, mentre els educadors tenien edats compreses entre els 21 i els 40 anys i l’experiència acumulada mitjana en el centre era de sis mesos. El període d’observació va durar dos mesos.

La nostra introducció en el camp va ser de la manera menys “intrusiva” possible, ja que existia una vacant per realitzar les funcions d’educador i vam accedir-hi per tal de poder dur a terme l’observació d’una manera “naturalitzada” i amb bona acceptació per part dels menors i altres companys.

Contínuament redefiníem el què, quan i a qui observar per recollir el més detalladament possible les circumstàncies en què ocorrien els fets violents per part dels menors cap als educadors i la resposta que aquests duïen a terme per pal·liar aquestes conductes.

El *rapport* en el nostre cas va començar a establir-se molt aviat amb una de les menors que durant tot el procés d’observació va ser una informant clau, ja que es va establir un vincle amb ella de molta proximitat en què ens donava a conèixer com eren els altres companys i cadascun dels educadors des del seu punt de vista. Especial rellevància té la figura de dos educadors que també es “van convertir”, per les seves aportacions, en informants clau, amb els quals es va establir el *rapport*.

Idealment, els observadors participants desenvolupen relacions estretes i obertes amb tots els informants. Però el *rapport* i la confiança apareixen lentament en la investigació de camp. Amb alguns informants, l’investigador mai no arribarà al *rapport*. En general, els investigadors de camp intenten conrear relacions estretes amb una o dues persones respectades i conegudes en les primeres etapes de la investigació. Així ho vam fer amb una de les menors i amb dos educadors que des del principi van mostrar la seva simpatia i que els agradava la possibilitat de formar part d’una recerca.

A poc a poc vam anar informant tant a educadors com a menors que la nostra intenció era dur a terme una recerca basada en models de convivència, tot i que no vam donar-ne gaire detalls. Els menors es van mostrar il·lusionats i amb ganes de formar part d’una investigació. La majoria dels educadors va expressar que els agradava la idea tot i que, segons vam ser informats, no se’ls podria passar cap tipus de qüestionaris ja que l’Administració havia de donar-hi el vistiplau.

La retirada del camp d’aquest període d’observació es va dur a terme passats dos mesos, i els arguments per a això són diversos: el període d’observació era suficient, la informació obtinguda era rellevant i en l’últim període no obteníem gran quantitat d’informació diferent de la que ja posseïem.

Per a la realització de la mateixa, ens centrem en els criteris descrits en les cinc taules. En funció de tots aquests criteris o subdimensions i de les variables descrites, es realitzaven anotacions en el diari de camp dues vegades al dia, després que els menors anessin a dormir i just abans que es llevessin (abans del canvi de torn). Qualsevol esdeveniment era anotat en el mateix moment a través d’una petita nota que després es desenvoluparia més extensament. Aquest instrument va ser clau per a, posteriorment, extreure els resultats d’aquesta recerca.

Resultats

Els resultats d'aquest estudi han estat obtinguts tenint en compte els objectius, les dimensions, les subdimensions i les variables anteriorment descrites.

Tot i que la comunicació, a nivell general, entre educadors i menors és de respecte mutu, sovint els mandats i les imposicions són la forma de comunicar-se per part dels primers a l'hora de sol·licitar als segons que compleixin amb les seves responsabilitats. Els menors responen freqüentment amb negatives davant d'aquests mandats i arran d'aquí hi ha conflictes dialèctics (amb amenaces i xantatges freqüents) entre el menor que ha rebut el mandat i l'educador que l'ha realitzat. Per tant, hi ha mancances a l'hora de proposar tasques, activitats, horaris, etc., per part dels educadors.

Això comporta un cicle recurrent violent, exposat en el marc teòric, que desvirtua les relacions existents entre menors i educadors.

“Si la conducta violenta forma part d'una comunicació, vol dir que està inscrita en una relació i que, per tant, necessita una resposta, iniciant-se així un procés de comunicació, resposta, comunicació en la qual per entendre el significat de la conducta és imprescindible observar tot el joc relacional, és a dir, recollir i analitzar les respostes.” (Abejón, 2011, p. 28)

Les amenaces, xantatges i pujades de to per part dels educadors cap als menors puguen en la mesura que l'enuig d'aquests es fa més patent, intentant emprar aquests recursos com a mesura d'intimidació. Aquestes amenaces i xantatges tenen a veure amb futures activitats que els menors podrien desenvolupar en circumstàncies “normals”, és a dir: passejades el cap de setmana, pagues, sortides de tarda, sortides al ciber, sortides a la piscina, etc.

Els comentaris que realitzen els educadors quan no hi ha els menors presents evidencien que no tots tenen el mateix “estatus” entre les seves consideracions, la qual cosa és percebuda en el dia a dia pels menors. L'“estatus” que s'assignen els menors entre ells es correspon amb l'assignat implícitament pels educadors. Això determina, decisivament, la comunicació i el tipus de relació existent entre els mateixos menors i entre aquests i els educadors.

És evident que els menors tenen certes reticències a agafar estima als nous educadors, no en va, molts d'ells provenen d'altres centres on havien deixat enrere educadors de referència i havien patit un desinterès prematur dels seus pares, per diferents circumstàncies, amb la qual cosa, com a element protector, evidencien certa resistència a “enganxar-se emocionalment” als nous educadors. Aquesta “teranyina” es va trencant, en funció de l'afecció mostrada pels educadors i de les seves habilitats per guanyar-se la confiança dels menors i, evidentment, té una gran influència el caràcter dels menors a l'hora de fer possible l'acostament. Com aquella menor que va comentar

a un dels educadors el següent: “Sé que quan tinguis una feina millor te n’aniràs”.

Les mostres d’afecte: petons, abraçades, llenguatge afectuós, etc., no són gaire reiteratives entre alguns educadors i els menors, però, en algunes ocasions, sorgeixen mostres espontànies per part d’aquests últims i també mostres d’afecte diverses per part dels primers.

Els educadors mostren suport als menors a l’hora de realitzar les activitats pròpies de la seva formació i intenten ajudar-los per a la seva inserció laboral (en aquells casos en què els menors no han continuat amb els estudis). Tanmateix, no fan possible una veritable presa de decisions per part dels menors i, de vegades, tendeixen a resoldre els seus problemes: realitzant les activitats que els han encomanat a classe en lloc de deixar que les facin els menors, buscant-los treballs en portals d’Internet, etc.

Hi ha, en general, col·laboració a l’hora d’abordar la problemàtica amb els menors. Els educadors intenten posar-se d’acord, tant en la forma d’aplicar la conducta d’aquests, com en l’establiment de les conseqüències a aquestes conductes, encara que no sempre són respectades entre educadors, ni executades de la mateixa manera, sobretot entre professionals de diferents torns. Els menors interpreten la descoordinació d’aquests professionals com a símptomes de fragilitat en el procés educatiu i els anima a seguir “reptant” les normes establertes en el centre, per bé que és cert que amb uns educadors és més procliu que passi això que amb uns altres. Els professionals, en general, observen les subjeccions com una possibilitat de controlar la conducta dels menors, aplicant-les en alguns casos.

Els educadors intenten donar una imatge d’autoritat sobre els menors, que, segons ells, és molt valuosa per a guanyar-se el respecte dels mateixos. No obstant això, el reconeixement de *moments d’horitzontalitat* (d’igualtat sense distinció de rols), tan importants en el procés educatiu, com els moments d’*autoritat-verticalitat* (marcant el paper d’educador-menor), no sempre són ben reconeguts pels professionals, per excés o per defecte, és a dir, no en totes les situacions reconeixen quan i per què han d’exercir l’autoritat i quan i per què han de “posar-se a l’altura” de les demandes del menor. Això depèn, de vegades, de l’educador amb el qual estiguin compartint el torn, i si aquest es mostra més flexible o inflexible amb els menors, per tant, les actuacions educatives dels educadors són reforçades entre ells.

Hi ha un educador de referència, tant per als altres educadors com per als menors, les creences sobre l’educació del qual consisteixen a valorar la disciplina, l’ordre, el mandat i l’autoritarisme com les formes proclius per controlar els menors. Les accions d’aquest educador no són qüestionades per cap company, pel simple fet que és el que més temps fa que és al centre i, així mateix, havia estat un menor protegit en la seva infància. Fins i tot si es proposen altres mesures alternatives (a les d’aquest), solen ser qüestionades

per la resta d'educadors. Prova d'això és que tots els educadors parlen sobre el "respecte" que els menors tenen cap a aquest educador. Els mateixos menors corroboren que aquest educador no "s'està per ximpleries" i que "si t'ha de subjectar, ho fa, i si ha de fer-te una empena, te la fa".

Tot i que està estipulat en el protocol d'actuació interna, cada educador proposa conseqüències diferents davant de conductes negatives dels menors, essent incongruents en molts casos a l'hora d'interposar-les tant en el moment, com en l'execució, com en el compliment. A voltes les conseqüències són injustes, segons altres educadors i segons els menors, però només en comptades ocasions els educadors reconeixen els seus errors, ja que pensen que això és un símptoma de debilitat davant dels menors. El fet que les conseqüències, de vegades, no vagin en consonància amb el que els menors han deixat de fer, amb el que han trencat, amb la manca de responsabilitat que han tingut o amb l'insult que han comès, no són en si mateixes reparadores, ja que no impliquen un cost de resposta cap al menor en funció del que ha trencat, del que ha deixat de fer, de la seva falta de responsabilitat o de l'insult que ha comès. L'educador que fa més temps que és al centre sol qüestionar les conseqüències imposades pels altres educadors quan considera que no són prou "dures", sobretot si són educadors "novells", potenciant la idea en els menors que no tots els educadors saben el que fan i per tant no tots els educadors mereixen el mateix respecte, ni el mateix nivell d'atenció. De vegades, les conseqüències tampoc són ajustades a l'edat dels menors adolescents, no tenen en compte el seu moment evolutiu i es proposen en funció de conseqüències que els educadors "patien" quan eren menors, fet que no afavoreix gens ni mica una intervenció contextualitzada. En són exemples el fet que, de vegades, un educador imposava una conseqüència a un menor, com ara no veure la televisió, i no es complia en presència d'un altre educador del torn següent. De vegades imposaven una hora límit perquè els menors juguessin a la videoconsola i, no obstant això, molts educadors no la respectaven, etc.

Pel que fa a l'actitud dels menors, queda palès que molts dels educadors es prenen aquestes actituds com una cosa personal, com si els moments d'enuig dels menors es deguessin a un "revenge" cap a ells, i són poques vegades capaços de diferenciar la conducta-problema dels menors del que són els menors en essència. Les atribucions sobre la conducta dels menors són prou semblants a les que poden realitzar pares i mares, en les teràpies, cap als seus fills amb problemes conductuals. De vegades vam observar com diversos educadors se n'anaven a casa capcots després de situacions conflictives viscudes amb els menors, als quals solien emetre frases del tipus: "Mai hauria esperat això de tu", "jo em comporto molt bé amb tu i mira com m'ho pagues", etc. No diferenciant les accions disruptives dels menors de les qualitats personals que aquests posseeixen, més enllà de les seves conductes, amb la qual cosa no externalitzen (Santiago, 2008) la conducta dels mateixos.

Moltes de les preocupacions dels menors giren al voltant de la pressió social que existeix a nivell material, de manera que si no posseeixen els béns

materials que els possibilitin un estatus determinat dins del grup d'iguals, se senten en desigualtat respecte als qui sí els tenen.

D'altra banda, en general, encara que no ho evidencien, es troben força frustrats i temorosos respecte de què en serà, d'ells, a nivell laboral en el futur i de si tindran una font d'ingressos més gran, tot i que deixen en mans dels educadors totes les decisions que tinguin a veure amb el seu futur treball. A l'hora de prendre decisions es mostren dubitatius, perquè no es veuen amb la capacitat d'afrontar-ne les conseqüències, ni els educadors potencien que aquest pensament, sobre ells mateixos, canviï. En lloc d'això, assumeixen responsabilitats que aquests haurien d'assumir per si mateixos, reforçant negativament aquesta possible presa de decisions, com ja havíem comentat anteriorment.

També presenten pors, a nivell general, de qüestions relatives a la sortida del centre, amb qüestionaments del tipus: "quan sortiré", "com continuarà tot a casa", "quin tipus de vida tindrè", etc.

En situacions d'escalades d'ira, els menors verbalitzen constants desaprovacions cap a l'actitud d'algun company o cap al mandat d'algun educador, arribant de vegades a insultar. És a dir, quan s'enfaden, realitzant o no una conducta agressiva, justifiquen el seu enuig, cosa que ens fa descartar algun tipus de psicopatia. Les situacions d'intolerància a la frustració, bàsicament, giren al voltant de quan no se "surten amb la seva" davant d'una determinada situació, i la interpretació que en fan sol ser que l'educador "intenta quedar per sobre d'ells". Entre ells solen sorgir baralles davant de qualsevol situació, demostrant una predisposició a solucionar els seus conflictes de manera agressiva, necessitant l'ajuda dels educadors per a resoldre les situacions conflictives. Tret de comptades ocasions, no arriben a realitzar actes violents greus o que causin un dany real a educadors o companys. Aquesta intolerància a la frustració, davant de situacions diverses, els porta, no poques vegades, a l'escàs control dels seus actes i a una irritabilitat assídua, encara que existeixen "contínues" tensions que solen resoldre de manera pacífica i on no hi ha danys físico-emocionals dignes de menció.

En general, als menors objecte d'estudi els costa expressar les seves emocions: a l'hora de mostrar les seves il·lusions, satisfaccions, inquietuds..., tot i que la transició de la tristesa a l'alegria discorre en breus espais de temps. Això està molt relacionat, entre altres qüestions, amb la personalitat dels mateixos, ja que la majoria dels menors mostren trets d'introversió. Tret d'una menor, informant clau, que mostra constantment la seva expressivitat i demanda tot allò que considera que la pot fer més feliç, encara que de vegades les seves peticions siguin incongruents. Precisament, és la menor millor considerada pel gruix de professionals, els quals coincideixen a afirmar que: "És la menor amb més possibilitats i amb més expectatives de futur". Les preocupacions les mostren amb disgustos perquè, generalment, és el mecanisme utilitzat per donar a conèixer la situació emocional que cadascú

posseeix. Excepte un menor, que en lloc de mostrar-ho a través d'enuig, minimitza les situacions problemàtiques en el seu dia a dia sense assumir-les i sense verbalitzar-les, entre altres raons pel seu caràcter introvertit i, d'altra banda, per la por de les represàlies, tot i que aquestes al final li solen "passar factura", igualment. El fet que siguin, en la seva gran majoria, menors introvertits els condiciona, també, a l'hora de rebre afalacs per part dels seus companys i sobretot per part dels educadors, de tal manera que se solen sentir "avergonyits" quan s'observen com el centre d'atenció d'aquests afalacs. Encara que, paradoxalment, és el que solen buscar a través de les seves accions violentes.

Hi ha dos menors "altament" conflictius i força impulsius, que generalment provoquen una major quantitat de conflictes, no només amb altres companys sinó també amb els professionals. La majoria de les vegades, són els professionals que fan de mediadors i els conflictes solen acabar amb conseqüències punitives per als menors. A aquests conflictes, s'hi afegeixen les causes pendents amb la llei fora de l'àmbit del centre, que no són tractades de cap manera per part dels educadors, simplement es basen en el fet que els menors assumeixin les conseqüències del que dicti la llei, donant per fet que si els problemes vénen des d'un àmbit extern, ells no en tenen cap tipus d'implicació, ni responsabilitat.

Durant l'estada al centre, vam poder comprovar com els menors actuen de manera "molt cordial" amb una nova menor que es va incorporar un parell de setmanes després que comencéssim a treballar al centre. Tots van intentar guanyar-se la confiança de la nova integrant a través del respecte, de diàlegs freqüents, amb lloances i portant a terme favors cap a aquesta persona que no concedien als altres companys. Aquesta nova integrant va establir una aliança amb l'altra noia del centre, que es va convertir en la seva confident i la seva "protectora", i poc després va començar una relació sentimental amb un dels menors del centre. El ritual de "reconeixement" és molt aclaridor a l'hora d'observar la conducta dels menors en diferents situacions noves de convivència. Es compleix la premissa que tots volem ésser acceptats i per aconseguir-ho podem posar en joc eines que no fem servir habitualment. En l'adolescència passa això més sovint perquè és el període en què es busca, amb més èmfasi, l'aprovació dels altres. És per aquesta necessitat d'acceptació que comentem que, moltes vegades, els menors duen a terme accions que els reporten un reforç, bé per part dels educadors o per part d'altres companys, fins i tot malgrat que algunes d'aquestes accions els suposa un esforç extra i que les realitzin amb un cert desgrat.

"La necessitat d'aprovació dels altres equival a dir: 'El que tu penses de mi és més important que l'opinió que tinc de mi mateix'...", quan la recerca d'aprovació esdevé una necessitat, tu entregues un tros de tu mateix a la 'persona exterior' el suport de la qual és imprescindible per a tu. Si aquest tercer et desaprova, t'immobilitza (encara que sigui lleument). En aquest cas és com si haguessis triat posar-te la

teva pròpia vàlua com una adornament a la màniga perquè la gent te la grapegi o no te la grapegi segons li sembli. Et sents bé en el teu interior només si ells decideixen administrar alguna dosi de lloança.” (Dyer, 2010, citat a Lira, Vela i Vela, 2015, p. 54)

En moltes altres situacions en què els menors no estan d'acord amb els educadors, pel motiu que sigui, resten en silenci i normalment els fan veure els seus desacords de manera desajustada i agressiva. Podem dir que van acumulant una gran quantitat de frustracions, que finalment canalitzen de manera incorrecta, arribant a una situació d'explosió davant de “desencadenants insignificants”. En relació amb la seva capacitat per donar respostes ajustades a les situacions viscudes, cal comentar que els menors van d'un estat de passivitat a un estat agressiu, i poques vegades sorgeix una resposta assertiva i equilibrada a les situacions que estan vivint. Aquestes conductes es veuen incentivades per l'escàs ús que fan els educadors dels “missatges jo” (m'agradaria, m'encantaria...), essent freqüents els mandats per part d'aquests cap als menors.

El concepte de violència no és descrit de manera clara, sinó que el conceben d'una manera difusa, i fins i tot malgrat saber que provoca conseqüències greus per a les persones no dubten a mostrar-se violents davant de situacions de les quals no “se'n saben sortir” d'una altra manera. En aquesta conceptualització no ajuda gaire l'actitud dels educadors, ja que no existeix un tractament preventiu al centre, simplement s'intervé, de manera dissuasòria, quan s'esdevenen aquests capítols violents. Tot i que quan executen una acció violenta la minimitzen, la justifiquen o en primera instància la neguen, no dubten ni un sol moment a defensar que, davant de qualsevol problema que puguin tenir en el centre o fora del centre, colpejar l'altra persona amb la qual tenen el problema és una bona elecció per aconseguir el respecte dels altres.

Al centre on portem a terme aquesta observació, les amenaces i altres conductes violentes ocorren en presència d'altres menors, els quals implícitament o tàcitament, a través de comentaris, reforcen la conducta violenta dels altres companys.

“En la legitimació de la violència hi intervenen una sèrie de processos psicosocials que es retroalimenten (reforçant-se els uns als altres) i que en conjunt posen de manifest que socialment es comparteixen una sèrie de registres i de normes, que permeten que la violència pugui ser utilitzada en determinades circumstàncies en funció de diferents paràmetres”. (Fernández, 2008, p. 112)

Malgrat tot, els menors són plenament conscients que colpejar, insultar, fer xantatge, amenaçar, etc., són conductes que comporten conseqüències, perquè normalment, a nivell social, els conflictes no se solen resoldre de forma violenta. És per això que tracten de minimitzar els seus actes, carregant de

responsabilitat aquells amb qui entren en conflicte, evadint la seva responsabilitat en un determinat procés violent. La justificació és un altre dels *mecanismes de defensa* que se solen utilitzar en qualsevol acte violent, i els menors contínuament exerceixen aquesta justificació quan els educadors els demanen responsabilitats. Així que, tret que siguin observats, “enxampats in fraganti”, en l’execució de la conducta violenta, intenten negar contínuament aquest acte, i quan són observats, intenten argumentar les seves accions. En el treball amb maltractadors, independentment que siguin menors o majors i que exerceixin violència verbal o física, el primer que caldria treballar en qualsevol programa de rehabilitació seria l’acceptació de la pròpia responsabilitat, i per això convé treballar amb els agressors: la negació, l’oblit del problema, la minimització, la justificació, l’atribució del problema a l’altra persona, l’atribució del problema a factors personals i l’atribució del problema a factors externs (Echeburúa, Fernández i Amor, 2002).

La violència es converteix així en un mitjà de socialització, ja que solen ser molt ben considerats entre el grup d’iguals aquells menors que exerceixen conductes violentes cap a altres persones. Amb la qual cosa la resta l’observa com algú poderós capaç de solucionar qualsevol situació. Sovint, alguns menors del centre ens parlaven del “respecte” que sentien cap a l’educador més violent o cap a altres persones iguals que coneixien, ressaltant fets violents concrets com si d’una cosa extraordinària es tractés. D’aquesta manera els actes violents es converteixen en un “segell d’identitat” tant personal com de grup.

A això hi ajuda una certa complicitat social que existeix cap als actes violents i els missatges que els menors han rebut per part dels mitjans d’informació i en la seva educació, etc.

“El més probable és que quan una persona exerceix la violència tracti de justificar-se atribuint legitimitat a l’esdeveniment en aquella situació concreta d’interacció. Aquests criteris i paràmetres d’atribució de legitimitat són constructes socialment compartits. Al darrere hi ha tot un marc normatiu i cultural que consent i legitima l’ús de la violència”. (Fernández, 2008, p. 112)

Els videojocs, als quals els menors dediquen força temps de lleure, versen sobre personatges de ficció que han de matar una sèrie d’enemics per aconseguir l’objectiu del joc, sobre carreres de cotxes i motos, on han d’anar bandejant obstacles fins arribar a la meta o jocs de futbol carregats de competitivitat i que provoquen situacions de ràbia contínua en els menors, que no accepten perdre, i hi ha moments tensos durant les partides, on un menor sol acusar-ne un altre de fer trampes o comença a insultar-lo pel fet d’estar perdent. Les situacions d’agressivitat que es viuen són tan agudes que de vegades els educadors han d’intervenir-hi perquè els menors no s’acabin agredint. Sovint, els menors s’expressen amb les mateixes expressions que els personatges dels videojocs, lloant la seva capacitat destructora a

l'hora d'acabar amb tots els enemics. Durant el transcurs de les partides, s'identifiquen tant amb aquests personatges i hi ha moments d'una eufòria tan accentuada que, a voltes, no saben distingir entre "realitat i ficció".

D'altra banda, el mitjà per relacionar-se d'aquests menors adolescents és sovint a través d'una partida de qualsevol d'aquests videojocs esmentats. Inicien aquestes partides quan se senten avorrits, fastiguejats, quan intenten evitar responsabilitats, quan es troben sols, quan no troben temes per conversar, etc.

"En aquesta cultura del desencant, l'home, mutilat d'aquells vincles que sempre van ser estructures protectores i portadores de sentit, se sent avui més sol, més vulnerable i més indefens que mai. La ciutat moderna massifica, d'una banda, anivellant les personalitats i, d'altra, fa que l'home reaccioni amb un individualisme extrem, portant-lo al repliegament i a intentar protegir la seva personalitat i els seus interessos. La pitjor de les alienacions, diria Baudrillard, no és ser desposseït per l'altre, sinó estar desposseït de l'altre." (Castro, 2012, p. 14)

Discussió i conclusions

La violència dels menors és un fenomen en auge, que està portant veritables "mals de cap" a investigadors, terapeutes, pares, mares, educadors, avis, etc. Darrere de cada acte violent hi ha menors en situació de risc, a causa d'interaccions i relacions que d'alguna manera han provocat que aquests menors emetin respostes desajustades socialment, que els provoca un deteriorament emocional constant o els possibilita formar identitats personals "pertorbades" a causa del mateix ús de la violència. Els menors infractors presenten un perfil que obstaculitza una socialització positiva. Encara que no hi hagi un suport sistemàtic de la relació entre comportament antisocial i manca de competències socials (Arce, Fariña, Seijo, Novo i Vázquez, 2005), aquests resultats són congruents amb la majoria d'estudis que recolzen aquest vincle (Fariña, Arce i Novo, 2008; Livacic-Rajas, Espinoza i Ugalde, 2004; Rodó, 2008).

En general, la població infractora tendeix a recórrer al que Feelgood, Cortoni i Thompson (2005) denominen estratègies d'afrontament desadaptatives, que resulten ineficaces, si no contraproductives, per a la resolució del problema. Aquestes troballes són congruents amb treballs previs que evidencien que aquesta tipologia d'estratègies d'afrontament semblen contribuir a l'emissió de comportaments antisocials (Gómez, Luengo, Romero, Villar i Sobral, 2006; Samper, Tur, Mestre i Cortés, 2008). Cosa que també hem pogut comprovar en aquest estudi.

A través d'aquest estudi queda palès que els educadors, encara que de vegades amb les seves actuacions fomenten situacions d'afavoriment de la protecció dels menors, com hem pogut comprovar mitjançant aquesta observació participant, conscientment o inconscientment, reforcen les actituds violentes dels menors, comportant-se, en algunes ocasions, com els seus pares o les seves mares, i això en un centre de protecció és en si mateix incongruent. No hem d'oblidar que els menors estan en aquest centre per una situació on la convivència va ser complicada amb els seus pares, on aquests no han sabut o no han pogut fer-se'n càrrec amb garanties pel que fa a la seva educació, ni han pogut possibilitar-los un desenvolupament socioemocional saludable. Quan els educadors es comporten com els pares o mares, també, d'alguna manera, estan evocant l'essència del que ells han viscut amb els seus pares o mares quan tenien edats semblants a la dels menors dels quals tenen cura, donant per descomptat que el que van viure quan eren menors era una bona praxi i una correcta manera d'educar. Caldria plantejar-se quins problemes tenien aquests educadors amb els seus pares i de quina manera els resolien.

D'altra banda, en aquest estudi queda palès que els educadors que conviuen amb menors en protecció donen més importància a l'adopció de mesures davant l'incompliment, per part dels menors, de les normes establertes, que a les característiques del període evolutiu adolescent, sense adonar-se que el respecte a aquestes característiques evitaria haver d'adoptar algunes d'aquestes mesures. Amb la qual cosa, els adolescents, sovint, es rebel·len davant de situacions que consideren injustes i que atempten contra la seva independència, contra la seva presa de decisions i contra l'assumpció de responsabilitats pròpies de la seva edat. Es mostren, aquests professionals, aclaparats davant les escalades d'ira dels menors, entrant, freqüentment, en *escalades simètriques* que desencadenen capítols de violència-agressió (bidireccional).

Les raons de per les quals els menors actuen de forma violenta són multifactorials, però en el rerefons de cada situació violenta gairebé sempre hi ha un argument comú, que no és cap altre que el fet que el menor se sent ferit, danyat i perjudicat, i això fa que respongui agressivament davant del malestar que sent. I és a través de l'ús de la violència com mitiguen l'efecte d'aquest malestar tot aconseguint un efecte positiu, almenys en primera instància.

“D'aquesta manera la violència pot constituir un estil relacional après que parteix d'una reconstrucció individual inadequada de processos interpersonals on es donen episodis d'agressivitat. Això requereix que aquesta agressivitat instintiva hagi propiciat efectes desitjables per al subjecte que l'exerceix, aprenent que mitjançant el seu ús pot tornar a aconseguir-los.” (Estalayo, 2011, p. 388)

Les situacions de violència, per acció o omissió, viscudes pels menors en el seu àmbit familiar, els reforços sobre la conducta violenta dels menors, que els educadors socials evidencien, la legitimació social de la violència, l'ús dels Mass Media sense l'existència d'un "filtre educatiu", etc., es constaten com a factors de risc en l'ús de la violència per part dels menors *protegits*, tot i que no podem establir una relació de causa-efecte entre aquests factors de risc i les conductes violentes d'aquests menors.

Volem destacar que paral·lelament a aquest estudi estàvem immersos en el treball terapèutic d'un servei d'atenció a famílies amb problemes de violència ascendent, fet pel qual hem pogut anar contrastant les dades obtingudes amb altres experiències professionals on hem intervingut amb menors amb conductes similars a les descrites. Això ha potenciat una contínua triangulació de dades que han dotat de versemblança i consistència el nostre estudi.

D'acord amb la nostra experiència i coincidint amb una de les conclusions de l'estudi de Trujillo (2014), el treball en els centres de menors, com hem pogut comprovar, resta lluny de ser el propiciador per a la protecció i la inserció socioeducativa d'aquests menors que han patit ambients familiars on no se'ls ha sabut educar d'una manera íntegra i sana.

Com a punt *negatiu*, cal dir que ens vam haver d'adaptar als torns que ens proposaven des del centre (ja que estàvem contractats com a educadors), la qual cosa ha fet que no poguéssim observar els altres torns, de manera que hem deixat d'assistir a certes situacions que podrien ser considerades interessants per al nostre estudi. Encara que en diverses ocasions vam fer canvis de torn (per poder estar present durant el matí i la tarda) per poder observar els patrons relacionals dels menors entre si i d'aquests amb els educadors en situacions de sortides conjuntes, de recollida de menors, etc.

A partir d'aquest estudi, es poden dur a terme altres recerques que aprofundeixin en els factors que determinen la convivència violenta entre educadors i menors, tant en altres centres de protecció com de reforma (on, a priori, hi sol haver ambients més coercitius). Recerques que fins ara no són gaire prolífiques, en part, perquè els mateixos centres hi mostren reticències, fet que hem pogut comprovar en diversos centres de protecció i reforma. D'aquí, la determinació de treballar-hi per estudiar "des de dins" el que passa en el dia a dia, en relació amb la temàtica analitzada.

Com a propostes dignes de tenir en compte, exposem les següents:

En primer lloc, seria interessant incorporar en futures recerques la tendència que existeix en aquests menors a dur a terme conductes violentes en altres àmbits més enllà dels esmentats en aquesta estudi i comprovar, per una altra banda, en quin grau afecten els "residus emocionals" que pateixen aquests menors en àrees com el rendiment acadèmic, en les seves situacions laborals (en cas de menors que desenvolupin una tasca professional), en l'establiment de relacions amb altres persones dels seus contextos propers, etc.

En segon lloc, seria convenient fer més èmfasi en la correlació existent entre la pressió mediàtica que exerceixen les noves tecnologies de la informació i les conductes violentes dels menors en l'àmbit familiar i social, atès que aquesta recerca l'aborda d'una manera puntual perquè se centra, essencialment, en el pla familiar. Fóra convenient estudiar en cada cas com la pressió mediàtica "anul·la" o "entorpeix" l'efecte de primacia en l'educació dels pares cap als seus fills adolescents.

Caldria, en tercer lloc, dur a terme estudis longitudinals on es reculli informació de casos de menors executors de violència ascendent que, passats uns anys, s'hagin convertit en pares o mares, i observar quin tipus de relació mantenen amb els seus fills, si aquests es converteixen en víctimes d'un altre tipus de violència familiar, si aconsegueixen establir relacions normalitzades amb els seus fills i amb altres membres familiars, etc. En aquests estudis es podrien dur a terme una sèrie de diferenciacions al voltant de: sexe, edat, situació laboral, situació emocional, etc.

José Jesús Trujillo Vargas
Dept. d'Educació
Professor del Màster de professorat
Universitat Isabel I
trujillo215@hotmail.com

Victoria Pérez de Guzmán Puya
Professora Titular
Facultat de Ciències Socials
Universitat Pablo de Olavide
mvperpuy@upo.es

Antonio Alfaro Fernández
Universitat de Castella-La Manxa
antonio.alfaro@uclm.es

Alfonso López Ruiz
Universitat Catòlica de Múrcia
alopez3@ucam.edu

Bibliografia

Abeijón, J. A. (2011). La violencia en su contexto. En R. Pereira (Coord.), *Psicoterapia de la violencia filio-parental. Entre el secreto y la vergüenza* (pp. 24-44). Madrid: Morata.

- Arce, R.; Fariña, F.; Seijo, D.; Novo, M.; Vázquez, M. J.** (2005). Contrastando los factores de riesgo y protectores del comportamiento inadaptado en menores: Implicaciones para la prevención. En *Centro de Investigación y Documentación Educativa* (Ed.), Premios nacionales de investigación educativa 2004 (pp. 17-50). Madrid: Ministeri d'Educació i Ciència.
- Aroca, C.** (2010). *La violencia filio-parental: una aproximación a sus claves*. Tesis Doctoral. Facultat de Filosofia i Ciències de l'Educació. Departament de Teoria de l'Educació. València: universitat de València.
- Aroca, C.** (2013). La violencia de hijos adolescentes contra sus progenitores. *Revista sobre la infancia y la adolescencia*, 5, 12-30. <http://dx.doi.org/10.4995/reinad.2013.1571>
- Brezina, T.** (1999). Teenage violence toward parents as an adaptation to family strain. *Youth and Society* 30(4), 416-444.
- Castro, A.** (2012). La convivencia de los modernos individuos líquidos. *Perfiles Educativos*, 138, 8-18.
- Cottrell, B.** (2004). When teens abuse their parents. Halifax: Fernwood Publishing.
- Defensor del Pueblo Español (2009). *Informes, estudios y documentos. Centros de Protección de Menores con Trastornos de Conducta y en Situación de Dificultad Social*. Madrid: Publicaciones de la Oficina del Defensor del Pueblo.
- Echiburúa, E.; Fernández, J.; Amor, P. J.** (2002). *Vivir sin violencia: aprender un nuevo estilo de vida*. Madrid: Pirámide.
- Estalayo, Á.** (2011). Violencia adolescente y circularidad: De la teoría a la práctica. En R. Pereira (Coord.). *Adolescentes en el siglo XXI*. Entre impotencia, resiliencia y poder (pp. 385-402). Madrid: Morata.
- Fariña, F.; Arce, R.; Novo, M.** (2008). Neighbourhood and community factors. Effects on desviant behavior and social competence. *The Spanish Journal of Psychology*, 11, 78-84.
- Feixas, G.; Muñoz, D.; Compañ, V.; Montesano, A.** (2016). *El modelo sistémico en la intervención familiar*. Barcelona: Universitat de Barcelona.
- Fernández, I.** (2008). *Justificación y legitimación de la violencia en la infancia. Un estudio sobre la legitimación social de las agresiones en los conflictos cotidianos entre menores*. Madrid: Universitat Complutense.
- Feelgood, S.; Cortoni, F.; Thompson, A.** (2005). Sexual coping, general coping, and cognitive distortions in incarcerated rapist and child molesters. *Journal of Sexual Aggression*, 11, 157-170.
- Fiscalia General de l'Estat** (2015). Memoria 2015. Recuperat el 20 de març de 2017 de https://www.fiscal.es/memorias/memoria2015/FISCALIA_SITE/recursos/pdf/MEMFIS15.pdf
- Gómez, J. A.; Luengo, A.; Romero, E.; Villar, P.; Sobral, J.** (2006). Estrategias de afrontamiento en el inicio de la adolescencia y su relación con el consumo de drogas y la conducta problemática. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 6, 581-597.
- Greenwood, D. J.** (2000). De la observación a la investigación-acción participativa: una visión crítica de las prácticas antropológicas. *Revista de Antropología Social*, 9, 27-49.

- Harbin, H. T.; Madden, D. J.** (1979). Battered parents: a new syndrome. *American Journal of Psychiatry*, 136, 1288-1291.
- Lira, Y.; Vela, H. A.; Vela, H. A.** (2015). La trascendencia de la aprobación como necesidad emocional y su impacto en el proceso de enseñanza-aprendizaje. *Revista Iberoamericana de Educación*, 68(2), 49-62. Recuperat el 20 d'abril de 2017 de rieoei.org/deloslectores/6888.pdf
- Livacic-Rajas, P. Y.; Espinoza, M.; Ugalde, F.** (2004). Intervención psicológica basada en la evidencia para la prevención de la delincuencia juvenil. Un programa de habilidades sociales en ambientes educativos. *Terapia Psicológica*, 22, 83-91.
- Micucci, J. A.** (2005). *El adolescente en la terapia familiar. Cómo romper el ciclo del conflicto y el control*. Madrid: Amorrortu.
- Omer, H.** (2004). *Non violent resistance: a new approach to violent and self-destructive children*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pereira, R.** (2006). Violencia filio-parental: un fenómeno emergente. *Revista Mosaico*, 36, 27-32.
- Pereira, R.; Bertino, L.** (2009). Una comprensión ecológica de la violencia filio-parental. *Redes*, 21, 69-90.
- Pereira, R.; Bertino, L.** (2010). Cuando los adolescentes toman el poder. *Sistemas Familiares y otros sistemas humanos*, 1, 93-115.
- Pérez, T.; Pereira, R.** (2006). Violencia filio-parental: un fenómeno emergente. Introducción. *Revista Mosaico*, 36, 1-3.
- Pozo, M. T.** (2002). La planificación de la investigación en educación social. En F. López N.; M. T. Pozo Ll. (Coord.). *Investigar en educación social* (pp. 15-38). Sevilla: Junta de Andalucía.
- Redondo, S.** (2008). *Manual para el tratamiento psicológico de los delinquentes*. Madrid: Pirámide.
- Rodríguez, F. L.** (2002). La sistematización de la observación: el diario de campo. En F. López N.; M. T. Pozo Ll. (Coord.). *Investigar en educación social* (pp. 161-176). Sevilla: Junta de Andalucía.
- Salamanca, A. B.; Crespo, C.** (2007). El Diseño en la investigación cualitativa. *Nure Investigación*, 27, 1-6.
- Samper, P.; Tur, A. M.; Mestre, V.; Cortés, M. T.** (2008). Agresividad y afrontamiento en la adolescencia: Una perspectiva intercultural. *International Journal of Psychology and Psychological Therapy*, 8, 431-440.
- Santiago, L.** (2008). *Intervención con familias de adolescentes problemáticos*. Barcelona: Centro Kine.
- Taylor, S. J.; Bogdan, R.** (1987): *Introducción a los métodos cualitativos de investigación*. Barcelona: Paidós.
- Tew, J.; Nixon, J.** (2010). Parent abuse: Opening up a discussion of a complex instance of family power relations. *Social Policy and Society*, 9(4), 579-589.
- Trujillo, J. J.** (2014). Una visión de la violencia ascendente desde la experiencia terapéutica. *Revista de Ciencias de la Información*, 31(29), 29-39.
- Vázquez-Pastor, L.** (2016). El ingreso de menores con problemas de conducta en centros específicos de protección. *Revista sobre la infancia y la adolescencia*, 11, 134-162. <http://dx.doi.org/10.4995/reinad.2016.5906>